

Att komplettera eller konkurrera?

Om prästers och begravningsentreprenörers arbetsuppgifter och ansvarsområden

ANNA DAVIDSSON BREMBORG

Anna Davidsson Bremborg är tf universitetslektor i religionssociologi vid Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet. I sin artikel utgår hon från en empirisk analys av relationen mellan präster och begravningsentreprenörer och hävdar att denna kan förstås som en konkurrenssituation vid begravningsgudstjänster.

När någon dör, är det såväl prästers som begravningsentreprenörers uppgift att hjälpa de efterlevande. Prästerna samtalar med de anhöriga och förrättar begravningsgudstjänsten, medan begravningsentreprenören hjälper till med att ta hand om den avlidna och att praktiskt ordna med bland annat dödsannonser, musik på begravningen, och bokning av minnesstunden. Det kan tyckas att de olika rollerna är tydligt åtskilda, men är det så enkelt? Undersökningar från England visar att konflikter mellan yrkesgrupperna är vanliga.¹

Den här studien tar sin utgångspunkt i mötet mellan begravningsentreprenörer och präster i Svenska kyrkan.² Kompletterar de varandra eller konkurrerar de om arbetsuppgifterna och ansvarsområdena?

Material

Under några år har flera studier som har haft död och begravning i fokus genomförts.³ Två av dessa utgör underlag för den här artikeln.

Den ena studien är Göran Gustafssons enkätundersökning bland präster i Svenska kyrkan från 1997, fortsättningsvis benämnd prästenkäten. I denna beskriver prästerna genomföran-

det av, och det sociala skeendet kring, en enskild begravning som de har förrättat. Studien finns redovisad i Gustafssons böcker *Begravningssted på 1990-talet* (2001a) och i *När det sociala kapitalet växlas in* (2003). Jag har dessutom haft direkt tillgång till dessa data.

I prästenkäten finns ett par frågor som berör relationen till den begravningsbyrå som var ansvarig för begravningen: en fråga gäller kontakterna före begravningen och en andra begravningsbyråns arbete i samband med begravningen.⁴ På vardera fråga kunde man utveckla svaret i de fall då man varit missnöjd med kontakten eller med utförandet av arbetet. Det är framför allt dessa öppna svar som i denna artikel har bearbetats och analyserats. På de öppna svaren märks att de två frågorna inte är helt enkla att hålla isär. Detta har medfört att jag har kodat och bearbetat kommentarerna oberoende av till vilken av de två frågorna de står antecknade.

Den andra studien utgörs av undertecknads intervjuer med begravningsentreprenörer och fältstudier på privatägda begravningsbyråer under åren 1999–2001. För mer om denna studie hänvisas till *Yrke: begravningsentreprenör* (Bremborg 2002).

⁴ Fråga 25: «Hade Du någon kontakt med begravningsbyrån före begravningsgudstjänsten?»

Fråga 26: «Om Ja på fråga 25: Var du nöjd med de kontakterna med begravningsbyrån?»

Fråga 79: «Var Du nöjd med begravningsbyråns sätt att sköta sin del av begravningen?»

Fråga 26 och 79 kunde besvaras med «Ja, helt», «Ja, i stort sett», «Nej, ...». Om man inte var nöjd kunde man således ange orsaken.

¹ Hockey 1996, Howarth 1996, Parsons 2003.

² Artikeln är skriven inom projektet «Begravnings-seder — studier av sociala skillnader efter döden», finansierat av SFR, projektledare: Göran Gustafsson.

³ Förutom Gustafssons och Bremborgs studier se Aggedal 2003, Dahlgren 2000, 2002, Evertsson 2002, Reimers 1999, Åhrén Snickare 2002, Åkesson 1997.

I intervjuerna ingick frågor kring relationen till Svenska kyrkans församling, som en av många samarbetspartners. Synen på präster och deras funktion framkommer vid ett flertal tillfällen i intervjuerna.⁵ Dessutom diskuterades relationen till prästerna ofta under fältstudierna.

Urvalsprincipen i dessa studier medför generaliseringsproblem. Att de öppna enkätsvar som analyserats är uttryck för missnöje gör att fokus ligger på de problem som kan uppstå. Det är lätt att få intrycket att «normalfallet» är problematiskt; så är det inte. Syftet här är att lyfta fram åsikter och konflikter som de båda grupperna ger uttryck för från var sin horisont, och låta dessa mötas och diskuteras.

Ytterligare en konsekvens av det material som använts är att de båda yrkesgrupperna inte presenteras på ett helt jämlikt sätt. Rösterna från begravningsentreprenörerna är artikulerade och beskrivande då de bygger på intervjuer och fältstudier, medan de citat som härrör sig från prästerna kommer från korta anteckningar i ett enkätformulär. Vid tolkningen och diskussionen av prästernas anteckningar har jag, förutom det som kunnat utläsas av enkäten, dragit nytta av mina egna erfarenheter som präst i Svenska kyrkan.

Mötet på begravningsfältet

Begravningen kan ur ett sociologiskt perspektiv betraktas som *ett fält*, där olika yrkesgrupper med skilda arbetsuppgifter möts. På detta *begravningsfält*,⁶ som sträcker sig från dödsbädden till graven, kan yrkesgrupperna å ena sidan samarbeta och komplettera varandra, å andra sidan konkurrera om en position. Genom att betrakta begravningen som ett fält kan man jämföra olika yrkesgruppers status. Den som har en för fältet central uppgift, kan anses ha en central position och därmed högre status än yrkesgrupper med mer perifera arbetsuppgifter.⁷

⁵ Vid referenser och citat från intervjuerna används samma kodnamn som i Bremborg 2002.

⁶ Uttrycket är hämtat från Døving 1995 som utvecklat det från sociologen Pierre Bourdieus fältteori.

⁷ För en längre teoretisk diskussion se Edman 2001 och Bremborg 2002.

I en norsk studie från mitten av 1990-talet konstaterar Alexa Døving att begravningsentreprenörerna har större möjligheter än prästerna att påverka vad som sker med de avlidna och de riter som omgärdar dem. Genom att ha den första och bredaste kontakten med de anhöriga och inta en aktiv, ansvarstagande roll blir de fältets auktoritet. Prästerna och församlingarna blir därför beroende av begravningsbyråerna.⁸

Att begravningsentreprenörerna tycks ha fått ansvar för allt viktigare uppgifter på fältet och därmed lyckats erövra en bättre position, kan tolkas som ett led i en professionalisering.⁹

Mötet mellan prästen och begravningsentreprenören kan även ses som ett möte mellan kyrkan och marknaden.¹⁰ Detta innebär att två olika kulturer möts. Kyrkan framhåller tro och mänskliga relationer, och kan ha svårt att se pengarnas roll i sammanhanget. Marknaden konstitueras däremot av ett ekonomiskt intresse, som kan främjas av en medmänsklig omsorg. I praktiken är kanske inte skillnaden så stor som ibland görs gällande. För båda aktörerna spelar givetvis pengar en roll, och båda kan visa de anhöriga stor omsorg. De olika kulturerna kan emellertid försvåra mötet mellan parterna, och tycks framför allt påverka synen de har på varandra.

Prästernas kontakt med begravningsbyrån

Mötet vid begravningsgudstjänsten är inte den första kontakten yrkesgrupperna har med varandra. 70 % av prästerna uppger att de hade kontakt med begravningsbyrån före begravningen, men de regionala variationerna är stora.¹¹ På mindre orter är det vanligare med kontakt än på större orter.¹²

⁸ Døving 1995:93–94.

⁹ Bremborg 2002.

¹⁰ Se diskussion om begravningen som ett möte mellan staten, det civila samhället och marknaden i Gustafsson 2000.

¹¹ I t.ex. Göteborg och Skara stift sker det vid 90 % av begravningsarna, i Stockholm och Luleå vid under hälften.

¹² Gustafsson 2001a:68f.

När prästerna inte haft kontakt med begravningsbyrån är det troligt att personalen på pastorsexpeditionen har haft det. I vissa församlingar är begravningsdagar uppgjorda i förväg enligt ett schema och prästen bokas enligt ett tjänstgöringsschema.¹³

Det händer även att de anhöriga själva tar kontakt med prästen och bokar tid för begravning för att sedan gå till begravningsbyrån och ordna med de praktiska göromålen. Detta kan innebära att någon direkt kontakt mellan begravningsbyrå och präst eller församling inte blir aktuell, utan de anhöriga sköter samordningen mellan parterna. «Förr» var detta tillvägagångssätt vanligt.¹⁴ Idag sker den mesta samordningen via begravningsbyrån.

Av de präster som hade kontakt med begravningsbyrån rapporterar tre fjärdedelar att de är helt nöjda med kontakten med begravningsbyrån, en femtedel är i stort sett nöjda, och enbart två procent är inte nöjda. Bland de problemområden i kontakten mellan yrkesgrupperna som präster och begravningsentreprenörer ger uttryck för märks särskilt tiden för begravningen, och hur det som planeras på begravningsbyrån påverkar begravningsgudstjänsten.

Tiden för begravningen

Mycket av det som ska bestämmas på begravningsbyrån är beroende av att begravningsentreprenören och de anhöriga vet *när* begravningen ska äga rum. Det gäller bland annat bokning av plats för minnesstund och av solister eller musiker, samt inbjudan till begravningen i dödsannonser. Det är därför viktigt att så snart som möjligt komma överens med församlingen om tiden. Att få exakt den tid som anhöriga önskar tycks ha blivit allt viktigare. Begravningsentreprenören Elisabeth berättar att vid besöket «så är

det många som tar upp almanackan och ser när de har tid för det här. Så var det ju aldrig förr».

För begravningsentreprenörerna är det en ständig källa till irritation när de inte får kontakt med pastorsexpeditionen eller prästen.

Måndagar här är många gånger prästen fri. Då får du prata med telefonsvararen. Och inget besked när de kommer hem och så. Då sitter vi med anhöriga ... Det kan aldrig präster förstå vilken situation vi sitter i. Vi måste ha in annonsen innan klockan två, men får inte tag i prästen (Carl).

På måndagarna vill anhöriga till dem som avlidit under helgen komma till begravningsbyrån. I det avseendet är måndagen den dag då flest entreprenörer är i behov av att få kontakt med församlingarna. Samtidigt är det mycket vanligt att präster efter att ha arbetat på helgen är lediga på måndagen. Begravningsentreprenörerna som har jour dygnet runt, har svårt att förstå att prästerna inte alltid är i tjänst.

Och nu är ju till och med prästerskapet, de är ju inte besjälade av andliga skäl till sitt yrke utan det är ju en inkomst det handlar om. [...] Och det är ju det som har orsakat att vi får inte en präst att ställa upp för han är inte schemalagd den dagen. Det är hans lediga dag (Valter).

Att prästen kan bli irriterad över att man ringer hem, märks också på en kommentar från prästenkäten: «De respekterar ej våra exp.tider och ringer hem till bostaden på sena kvällar». Det framgår inte av enkätsvaret varför begravningsentreprenören ringt på kvällen till prästen. En anledning skulle kunna vara att prästen inte varit anträffbar tidigare, men även att begravningsentreprenören träffat de anhöriga på kvällstid.

Vid en fjärdedel av de undersökta dödsfallen i prästenkäten var det sorgehusen som tog den första kontakten med prästen, medan det i drygt två tredjedelar av fallen var begravningsbyrån som ringde för att diskutera begravningen.¹⁵

Eftersom det oftast är entreprenören som ringer till pastorsexpeditionen eller prästen för att komma överens om en tid för begravnings-

¹³ I 43 % av fallen var det tjänstgöringsschemat som avgjorde vilken präst som hade ansvar för begravningen (Gustafsson 2001a:64f).

¹⁴ Att det var vanligare «förr» framkommer i åtskilliga intervjuer, tidningsartiklar och arkivdokument. Vad som menas med «förr» varierar dock. En del uppger att förändringen kom under 1930- och 40-talet, medan några hänför förändringen till 1970-talet. Förmodligen har detta varierat lokalt, se Bremborg 2002.

¹⁵ Gustafsson 2001a:66f.

gudstjänsten, finns en risk att prästerna uppfattar önskemålet som begravningsentreprenörens och inte de anhörigas. I varje fall antar begravningsentreprenörerna att det är så, och menar samtidigt att prästerna kräver en orimlig lojalitet från dem vad gäller att hålla sig till särskilda begravningsstider.

Ett exempel på detta är en präst som vanligtvis är ledig på måndagar och därför informerat byrån att måndagsbegravningar inte är önskvärda. Anta att några anhöriga kommer till byrån och uttrycker ett starkt önskemål om att ha begravningen en måndag. Begravningsentreprenören informerar de anhöriga om att prästen är ledig på måndagar, varpå de anhöriga undrar om prästen kanske inte kan göra ett undantag. Vad ska begravningsentreprenören göra? Fortsätta att hävda prästens rätt till ledig dag eller ringa prästen? Om begravningsentreprenören ringer prästen finns, enligt begravningsentreprenören, risken att bli utskäld.

Denna begravningsentreprenör är inte ensam om att uppleva att prästen vid sådana tillfällen kan vara oförsäkmd, något som är problematiskt när man har prästen i telefonluren och de anhöriga sittandes mitt emot sig.

Det är en sån grej jag är förbannad över, vi kan ju inte börja skälla på en präst öppet, mot de anhöriga måste vi kunna samarbeta. De ska inte känna sig störda för att vi tycker prästen är dum i huvudet. Då byter de entreprenör (Carl).

Jan berättar att han ibland brukar låta de anhöriga själva ringa prästen, från begravningsbyrån, och «då går det alltid. Det är lite svekfullt, upplever vi det som». Det tycks som att den obehagliga sanningen, att prästen har ledig dag, är en information som begravningsentreprenören ska förmedla till de anhöriga, eftersom prästen inte själv kan stå för den vid ett samtal med dem.

Liknande exempel på hur församlingen förväntar sig att begravningsentreprenören ska stoppa icke-önskvärda förslag finns vad gäller modernare musikstycken eller bruket av inspelad musik. En del begravningsbyråer löser sådana här förväntningar (förbud) från församlingar genom att rekommendera de anhöriga att välja en annan präst eller annan lokal. Församlingar som inför förbud av till exempel inspelad

musik, får därför inte alltid kännedom om anhörigas önskemål, eftersom de anhöriga blivit rekommenderade att välja en annan församling eller en lokal där sådan musik får spelas.

I genomsnitt är tiden mellan dödsfall och begravning idag 13–14 dagar,¹⁶ vilket är betydligt längre tid än i många andra länder. Detta är dock en praxis som i vissa församlingar även tar sig uttryck i att man har ett krav på att minst fem eller sju dagar ska passera från det att prästen informerats om begravningen.

Fördelen med att det går lång tid mellan dödsfall och begravning är bland annat att prästen hinner träffa de anhöriga före begravningen. Detta är idag regel, och en utveckling som skett sedan 1960-talet. Hur kontakten sker varierar dock. Vid en sjättedel av begravningarna hade man enbart telefonkontakt, medan de allra flesta träffas antingen i hemmet eller i församlingslokalerna.¹⁷ Ändå är det inte ovanligt att begravningsentreprenörer klagat på att prästerna inte hör av sig till de anhöriga. Framför allt gör de det inte snabbt nog.

Det är många gånger att anhöriga ringer dagen före begravningen och säger: «prästen har inte hört av sig». Då frågar man sig vad mänsklighet de [prästerna] känner. Och då kan det ju ha varit ganska tragiska situationer.

Då har vi sagt att bara ni [prästerna] ger er tillkänna och säger att ni har tagit emot det här begravningsuppdraget och avtalar en tid för att träffas då är de många gånger väldigt nöjda. Det kan vara ärliga människor, make eller maka som tar det på orden så att de är hemma och väntar på att prästen ska ringa. De kan inte lämna telefonen (Boris).

Lördagsbegravningar

Den främsta begravningsdagen är fredagen, då 37 % av alla begravningar äger rum. En del församlingar har dock begravningar på helgen. Sex procent av begravningarna ägde rum på en lördag.¹⁸ På helgerna dominerar dop och vigslar bland de kyrkliga förrättningarna,¹⁹ vilket kan

¹⁶ Gustafsson 2001a:54f.

¹⁷ Se vidare Gustafsson 1998.

¹⁸ Gustafsson 2001a:52f.

innebära en konkurrenssituation för begravingar.

Begravningsstider kommer i sista hand. De kommer efter dop och bröllop. Så på sommaren när prästerna ska ha semester då rings det ofta hit att den och den helgen får vi inte ha begraving för då har vi inga präster och då är det upptaget för bröllop [...] Då kommer det in utsocknes som då går före församlingsbor (Fanny).

Några begravningsentreprenörer, särskilt på mindre orter, är tacksamma för att församlingarna inte har lördagsbegravingar, så att de slipper allt för mycket arbete på helgerna. Andra, särskilt i större städer, är irriterade över att lördagsbegravingar inte går att få. Det är då människor är lediga och har möjlighet att gå på begraving. Framförallt om man har lång resväg kan det vara en fördel med lördagsbegraving.

Det händer att icke-församlingsknutna präster, ofta pensionärer, anlitas om inte församlingens präst kan den önskade tiden. Att den inhyrda prästen då måste betalas trots att tjänsten ingår i kyrkoavgiften, väger ofta lätt mot att begravingen äger rum den dag och tid de anhöriga önskar.

En del begravningsentreprenörer funderar på att i framtiden ha egna kapell och anställa präster som kan tjänstgöra på kvällar och helger. Ett fåtal byråer har inrett rum på begravningsbyrån som kan användas för visningar och begravingar.²⁰ Detta är en utveckling i linje med engelska och amerikanska begravningsbyråer som ofta har såväl kapell som förvaringsutrymmen för avlidna.

Begravningsentreprenörens påverkan på gudstjänsten

Att de anhöriga först vänder sig till begravningsbyrån påverkar begravningsgudstjänsten och åtta präster kommenterar att begravningsentreprenören styr för mycket. De menar bland annat att när de anhöriga har varit hos begravningsbyrån «är allt klart» och att entreprenören tar över det

¹⁹ Gustafsson 2001b:80ff.

²⁰ För närvarande finns detta i bl.a. Karlskoga och Kristianstad.

som borde vara ett pastoralt ansvar och styr för mycket genom att berätta «så här ska/brukar det vara».

Mina observationer från fältstudierna bekräftar begravningsentreprenörens funktion som kulturförmedlare vad gäller begravingar, samtidigt som det tydligt framgår att de anhöriga efterfrågar sådana kulturella normer. «Hur brukar man göra?» är en av de vanligaste frågorna som ställs av de anhöriga. Att standardisera begravingarna tycks dock inte vara ett mål för entreprenörerna. Det finns en tydlig önskan bland begravningsentreprenörerna om en större individuell variation av begravingarna.²¹

Man kan inte komma ifrån att besöket på begravningsbyrån oundvikligen innebär att entreprenören kommer att påverka begravningsgudstjänsten. Det är snarare förvånande att inte fler präster reagerar på detta. Tre fjärdedelar av prästerna är helt nöjda med begravningsbyråns sätt att sköta sin del av begravingen, en femtedel i stort sett nöjda och bara tre procent är missnöjda. Det är möjligt att även tolka svaret «Ja, i stort sett» som en form av mild missnöje, men vad prästerna lägger i detta svar, framkommer inte. Resultatet överensstämmer i stort sett med det för frågan om hur kontakten med begravningsbyrån varit.²²

Av de 46 präster som anger varför de är missnöjda, rör den vanligaste klagan musiken. Att solomusiken bestäms på begravningsbyrån beror främst på att det är entreprenören som bokar musikerna och valet av musik kan påverka valet av musiker och instrument. Det vore givetvis möjligt, bara mer omständigt, att låta de anhöriga först diskutera valet av solomusik med prästen, för att därefter få tag i en musiker. Enklast, snabbast och bekvämast är att se solomusiken som något «utanför gudstjänsten» och som därför begravningsentreprenören kan boka utan att diskutera med prästen.

De allra flesta gånger föranleder inte heller denna ordning någon diskussion. Det är när

²¹ Se Bremborg 2002.

²² En dryg tredjedel av dem som uttrycker ett missnöje, (totalt 1%), har svarat att de är missnöjda både med kontakten och med arbetet. 71% har svarat att de är helt nöjda med såväl kontakten som med arbetet.

musik önskas som inte tidigare varit bruklig som konflikter kan uppstå. På exempelvis en begravning där prästen var missnöjd spelades och sjöngs: *Somliga går i trasiga skor* (C. Vreeswijk), *Imagine* (J. Lennon, bandad), och *Men bara om min älskade väntar* (U. Dageby, solo).

De intervjuade begravningsentreprenörerna berättar ofta om präster och kyrkomusiker som har synpunkter på musiken. Det kan vara att anhöriga vill höra popmusik, men även andliga sånger som exempelvis *När du går över floden* av Pelle Karlsson har vissa präster invändningar mot. Dess budskap att man går ensam över floden, stämmer inte teologiskt med prästernas uppfattning, enligt vad ett par begravningsentreprenörer erfar.

Vad gäller psalmer är det prästen och kyrkomusikern som är ansvariga för dem. Ändå är det inte ovanligt att höra från präster att de anhöriga har bestämt psalmer på begravningsbyrån utan att de själva kunnat ge sina synpunkter. Det handlar då inte om att man valt ovanliga psalmer, utan tvärtom kan man i prästenkäten se att man på dessa begravningar har haft ett mycket traditionellt val av psalmer. Bland de psalmer som använts finns *Härlig är jorden*, *Blott en dag*, *Lär du mig skog att vissna glad* och *Bred dina vida vingar*.²³

Det finns ingen given förklaring till varför prästerna reagerat mot psalmvalet. Är det enbart för att de bestämts på begravningsbyrån eller ville prästen att de anhöriga skulle välja andra, kanske mer ovanliga psalmer? Jag kan konstatera att tre av de fem präster som anmärkt på att psalmerna bestämts på begravningsbyrån är pastorsadjunkter, det vill säga nyprästviga. Kanske kan en förklaring ligga i att man under utbildningen ofta betonar en helhetssyn på gudstjänsten och att prästen därför velat ha psalmer som anknutit till bibeltexter och griftetal.²⁴ En annan

skulle kunna vara att man har velat visa de anhöriga ett bredare psalmurval än det traditionella.

Under mina fältobservationerna diskuterades vanligtvis inte psalmer med de anhöriga. Begravningsentreprenörerna är medvetna om prästernas kritik och värjer sig mot detta. Dock urskiljer jag två tillfällen när psalmerna bestäms på begravningsbyrån. Det första är när tryckta kort ska göras, vilket förekommer vid en fjärdedel av begravningarna.²⁵ Vid dessa tillfällen är det viktigt att psalmerna bestäms tidigt så att korten hinner tryckas. Här kan begravningsentreprenörernas råd angående lämpliga psalmer få ett relativt stort inflytande på valet.

Det andra tillfället är när anhöriga kommer in på begravningsbyrån och säger att «vi vill ha samma psalmer som på (NN):s begravning». Ofta rör det sig om att psalmerna som sjöngs på makens begravning ska användas på makans. Vid dessa tillfällen har antingen de anhöriga med ett tryckt kort från den begravningen, eller så går begravningsentreprenören tillbaka till den beställningsblankett som då upprättades och ser efter vilka psalmer som sjöngs. Fanny kommenterar prästernas vilja att påverka psalmvalet:

Sen har ju prästerna sagt till oss att psalmerna det får ju inte vi ta emot beställningarna på. Det vill prästerna vara med och styra och ställa lite på. Men man känner ju också där då att om kunden har ett önskemål så ska väl de få ha det, men så tycker prästerna att då ska de vara med. Jag menar, anhöriga säger inte emot prästen.

Blommor och annan dekoration

Med tanke på hur viktig begravningsentreprenörernas roll är för att iordningställa kyrkorummet eller kapellet för begravningen är det anmärkningsvärt få präster som kommenterat deras arbete. Det är ofta begravningsentreprenören

²³ De psalmer som förekom på begravningar där prästen är missnöjd med att psalmerna hade bestämts på begravningsbyrån var: Sv.Ps. 277, 190, 297; Sv.Ps. 251, 249, 248; Sv.Ps. 249, 304, 285; Sv.Ps. 249, 323, 297; Sv.Ps. 249, 190, 297.

²⁴ Se Evertsson 2002 för en diskussion om relationen mellan musik, teologi och den avlidnes/de anhörigas liv.

²⁵ De regionala skillnaderna är emellertid mycket stora. I Göteborgs stift förekommer det vid tre fjärdedelar av begravningarna, medan det i Luleå, Härnösands, Västerås, Linköpings och Uppsala stift förekommer vid högst en tiondel av alla begravningar (Gustafsson 2001a:82f). Vid fyra av de här fem begravningarna där präster kommenterat att psalmvalet skett på begravningsbyrån fanns det tryckta kort.

som lägger ut blomsterkransarna, ställer upp ljusstakar och annan «rekvisita» som används vid begravningen.²⁶ Bara en präst kommenterar att placeringen av buketter och kransar vid kistan var dålig.

För begravningsentreprenörerna är det viktigt att kistan står rakt fram och att blommorna är placerade på ett sätt som de själva uppfattar är estetiskt tilltalande. Vad som är «vackert» har man olika uppfattningar om, till exempel hurvida blommorna ska peka inåt, utåt eller rakt fram, men den enskilda begravningsentreprenören tar ofta uppgiften på stort allvar. Detta märks inte minst bland de entreprenörer som tar med egna ljusstakar och kransställningar för att dekorationen ska se bättre ut, något som lärs ut inom branschen. Från en kurs anordnad av Sveriges Begravningsentreprenörers Förbund berättas det:

Vid besöket i gravkapellet demonstrerades hur man med extra tillbehör kan skapa en varmare och mer ombonad miljö omkring själva kistan, en viktig sak då kapellen med sin standardutsmyckning ibland kan vara väldigt torftigt (sic!).²⁷

Hur viktig dekorationen är för de anhöriga ger inte dessa undersökningar något svar på, men en studie i Norge bland kyrkomedlemmar ger en indikation på vikten av estetiken. Man frågade om hur viktig musiken, psalmsången, platsen, prästens budskap med mera är för att en begravning ska bli en värdig markering av livets slut. Av de alternativ som gavs var det viktigaste att «högtiden är vacker».²⁸ Det är möjligt att människor i uttrycket lägger även andra aspekter än enbart synintrycken i begreppet «vacker». Tydligt är dock att detta tillsammans med att den skulle ge stillhet och eftertanke var viktigare än orden och musiken.

²⁶ Ibland är detta vaktmästarens uppgift.

²⁷ Hänt i månaden februari 2001.

²⁸ 88 % svarade viktigt/mycket viktigt på frågan om hur viktigt det är att begravningen är vacker, 85% svarade att det är viktigt att den ger rum för stillhet och eftertanke, medan exempelvis bara 64 % tyckte att det är viktigt att prästen ger hopp och tröst genom att förkunna Guds ord (Høeg m.fl. 2000:59ff).

Stil och uppträdande

Ett femtontal präster anmärker på begravningsentreprenörens stil eller attityd. Entreprenören har upplevts som slö, onaturlig, dålig på att lyssna, klantig och oprofessionell, pladdrig eller pratig, arrogant, salvelsefull, klumpig, slarvig, samt «som en slipprig orm». En kommentar där det anmärks på att begravningsentreprenören sjunger solo själv istället för att anlita «sångare av god kvalitet» och en annan att begravningsentreprenören «mässade ett tack som ingen hade behov av» kan också sägas höra samman med synpunkter på stilen och uppträdandet.

Sex präster tycker att begravningsentreprenörens marknadsintresse, eller «business», som man ibland uttrycker det, syns allt för tydligt eller påverkar uppträdandet och kontakterna. Det senare är ett uttryck för den kollision som det kan innebära när de två olika kulturerna möts.

Begravningsentreprenörernas syn på prästerna är å andra sidan inte alltid så positiv. I intervjuerna finner man omdömen om prästerna som att en del är socialt inkompetenta, högrävande, eller inte medmänskliga. Vidare anmärker entreprenörerna på hur prästerna agerar på begravningen, de kan vara «forcerade till max», prata så att inte anhöriga förstår, prata mycket om synden och domen eller prata om hur «jätteljuvligt och bra och härligt (det är i himlen) jämfört med det här torftiga livet vi har här nere».

Att begravningen är personlig tycker begravningsentreprenörerna är det viktigaste, och i ordet personlig ligger att den avlidnes liv ska lyftas fram. Men en del präster läser bara bibelord och nämner inte den avlidne vid namn, kontaktar bara de anhöriga per telefon så att griftetalet inte blir personligt utan bara allmänt hållet eller framför sitt budskap allt för dåligt genom att stå och läsa i manus, anmärker entreprenörerna.

Från fältobservationerna kan jag konstatera att det är mycket vanligt att begravningsentreprenörerna är kritiska till just prästernas stil då den ibland uppfattas som distanserad, högrävande och språkligt allt för avancerad. Ett exempel på vad en begravningsentreprenör upplevt som ett distanserat (och därmed negativt) upp-

trädande är en präst som inte hälsade på de anhöriga före begravningen, utan kom direkt in till begravningsgudstjänsten från sakristian som var placerad bakom altaret. Och medan en del präster tycker att begravningsentreprenörernas arbete präglas av affärstänkande, anser en del begravningsentreprenörer, som tidigare nämnts, att prästerna i allt för hög grad tänker på sig själva och sina lediga dagar.

Men precis som de allra flesta präster är nöjda med begravningsentreprenörerna, tycker begravningsentreprenörerna ofta att prästerna gör ett bra arbete.

Entreprenörens arbete under gudstjänsten

Ett par präster kommenterar att begravningsentreprenörerna inte var till någon nytta under begravningsgudstjänsten: de gick ifrån eller satt och skrev på dator istället för att vara med som stöd.

Vissa entreprenörer, långt ifrån alla, men en del, går ifrån gudstjänsten efter första psalmen och återkommer efter tredje psalmen till avskedet. De tar en rökpaus, dricker en kopp kaffe, pratar med kollegor eller meddelar antalet gäster till minnesstunden.

Ibland används tiden även till att sammanställa ett så kallat minnesalbum, vilket då görs på en medhavd skrivmaskin eller en dator. I albumet står var begravningen ägde rum, vilka psalmer som sjöngs och vilken musik som spelades, samt vilka personer och föreningar som skickade buketter och kransar till begravningen.

Under begravningen kan entreprenören alltså både utföra en del arbetsuppgifter och få en paus. Många anser att de inte behöver vara med under hela begravningen, andra tycker det är självklart att sitta kvar.

Oavsett om entreprenören sitter kvar eller går ut efter första psalmen, är han eller hon alltid tillbaka under tredje psalmen. Det är nämligen inte ovanligt att det då sker en ansvarsförändring där bollen går över från prästen till begravningsentreprenören. Det är med andra ord ofta begravningsentreprenören som ansvarar för att visa fram gästerna under avskedet.

En anledning tycks vara att de har bättre information om vilka som är närvarande och i vilken ordning de bör gå fram till kistan. En annan anledning kan vara att prästen fokuserar på hur människor reagerar vid kistan, så att inget oförutsett sker där, medan begravningsentreprenören befinner sig längre ner i kyrkorummet. Fältstudierna visar att prästens placering under avskedet varierar betydligt. En del sätter sig på en stol vänd mot kistan, andra vänder sig mot altaret. Några står vid sidan, andra går ner till begravningsgästerna och visar fram dem, alternativt enbart den närmsta familjen. Vissa går med familjen fram till kistan, andra stannar kvar i altargången.

Variationen på prästens respektive begravningsentreprenörens roll pekar på att avskedets syfte i begravningsgudstjänstens sammanhang är oklar.

Missförstånd och fel

Ett par av prästernas omdömen om begravningsentreprenörerna verkar vara uttryck för att ansvarsfördelningen mellan präster och begravningsentreprenör varierar lokalt. En av prästerna uttrycker det så här: «Det verkade som om begravningsbyrån (räknade med, *min anm.*) att jag skulle utföra deras åligganden, byrån ej med vid begravningen». Detta säger kanske mest något om prästens förväntning. Att någon entreprenör är närvarande vid begravningen är inte självklart överallt. Det gäller inte minst i glesbygden där begravningsentreprenören kan betjäna ett geografiskt mycket stort område och inte har möjlighet att närvara vid begravningen.

Vad gäller bärare som begravningsbyrån ordnar är detta ovanligare ju mindre tätbebyggt område man kommer till, men det finns regionala skillnader mellan stiftet.²⁹ Även antalet bärare varierar, vilket kan leda till problem. Har fyra bärare beställts på en ort där det är brukligt att man är sex, kan det uppfattas som «snålt» eller «fult», och tvärtom kan sex bärare uppfattas som «slösaktigt» eller «märkvärdigt» om det är vanligt att man har fyra.

När släktingar beställer begravningen på en ort långt ifrån där den ska äga rum kan sådana

²⁹ Gustafsson 2001a:106.

här kulturella krockar ske om inte entreprenörerna är tydliga vid beställningen.

Några präster uppger att begravningsbyrån direkt misskött sitt uppdrag. En hade både missat tiden och glömt att boka solosång, så att prästen fick sjunga solo. En annan entreprenör hade glömt de anhörigas handbuketter och släppte fram bärarna för tidigt.

Bakom ett par kommentarer kan man emellertid skönja orimliga förväntningar. När en präst skriver: «Man hade slarvat med upplysning om att tacksägelseeringning sker också i aktuell distriktskyrka», kan man fundera på om inte denna information i första hand är en uppgift för församlingen och inte för begravningsbyrån.

Olika ansvarsområden?

Som framgått av ovanstående skriftliga kommentarer från präster och intervjuцитat från begravningsentreprenörer är mötet mellan präster och begravningsentreprenörer i samband med begravningsgudstjänster inte alltid konfliktfritt. Det finns en risk för att en konkurrenssituation uppstår och att man klampar in på varandras arbetsområden, medvetet eller omedvetet.

För att klarlägga de olika parternas ansvarsområden har Församlingsförbundet och begravningsbyråbranschen gjort en överenskommelse.

Församlingen och tjänstgörande präst har ansvaret för de moment i begravningsgudstjänsten som anges i kyrkohandboken. Prästen har ett ansvar för att begravningsgudstjänsten hålls över rätt avliden. Kontrollen sker med hjälp av kistkörtet.

Till begravningsgudstjänsten får anses höra bl.a. att tända ljus, lägga ut psalmböcker.

Övriga moment som har samband med begravningsgudstjänsten faller under byråns ansvar, exempelvis att tillhandahålla agendor, lägga ut kransar och buketter, blomsterställ, extra dekorationer som katafalktäckte, extra ljus m.m. Byrån skall behandla kyrkorummet och dess inventarier med pietet och aktsamhet och därvid samråda med präst och annan församlingens personal.

Ansvaret för utbärningen av blommor, till gravplats eller speciell plats utanför kyrkan/kapellet s.k. kransgård, åvilar byrån.³⁰

Överenskommelsen legitimerar begravningsentreprenörens arbete i samband med begravningsgudstjänsten genom att i den skilja ut två olika delar. För det första en del som är kopplad till de moment som anges i kyrkohandboken, och som församlingen och tjänstgörande präst har ansvar för. För det andra «övriga moment» vilka ligger under begravningsentreprenörens ansvarsområde.

Detta innebär en tudelad syn på ritens gränsen går mellan ord och materia. De moment som innehåller ord, exempelvis böner, läsningar, griftetal och psalmer ansvarar prästen och kyrkomusikern för. De materiella aspekterna av begravningen, såsom blommor, ljus och agendor överläts däremot till begravningsbyrån, och tycks därmed ha en underordnad ställning för församlingen.³¹ Man kan dessutom notera att det inte framgår i överenskommelsen vem som har ansvar för avskedstagandet, något som jag ovan visat att det finns en oklarhet kring.

Ur ett religionsvetenskapligt perspektiv är denna tudelning av ritens långt ifrån självklar. Riten påverkas av alla närvarande och bygger på allas deltagande, menar bland andra Roy Rappaport.³² De närvarande har skilda förväntningar, syften och upplevelser, och alla påverkar ritens deltagandet i ritens har inget med tro att göra, utan enbart med ett accepterande av att man är en del av ritens.³³ I förlängningen betyder detta att ritens inte bara har religiösa symboler och funktioner, utan även sociala, såväl privata som samhälleliga, symboler och funktioner. Dessa utgör en viktig del av ritens.

Ritens skapas alltså av allt som finns i den, såväl det liturgiska som det materiella. Både det som prästen brukar ansvara för, och det som begravningsentreprenören står bakom. De materiella delarna av ritens såsom kistan, kistdekora-

³¹ Ett väsentligt materiellt undantag finns, mullen. Oftast har kyrkvaktmästaren ansvar för att den finns på plats och prästen använder den i ritens. Då synen på mullen är mycket komplex och rymmer såväl teologiska som social-psykologiska aspekter har jag lämnat den åt sidan i diskussionen här. Prästenkäten ger inget entydigt svar på hur vanligt det är att mull inte används.

³² Rappaport 1999:39f.

³³ Rappaport 1999:118ff.

³⁰ *FörbundsInfo* 3/2002.

tionen, blommorna kring kistan och solomusiken har funktioner som inte kan underordnas de liturgiska momenten. De upplevelser som anhöriga och begravningsgäster får kommer inte enbart av vad prästen säger och gör, utan även av de synintryck man får.

Ett exempel är golfklubbor som placerats på kistan istället för den mer traditionella blomsterdekorationen. För de efterlevande är golfklubborna en symbol för den avlidne och ett sätt att närvarandegöra den avlidne i ritens. Frågan är: hur ska prästen förhålla sig till golfklubborna? Ska de omnämnas i griftetalet, och kanske till och med vara utgångspunkt för det? Ska prästen förbjuda dem? Eller låtsas som om de inte är där? En sak är i varje fall säker, och det är att golfklubborna kommer att påverka ritens.

Kompletterar de varandra eller konkurrerar de?

Inledningsvis beskrev jag skeendet kring ett dödsfall och en begravning med begreppet *begravningsfält*. På detta fält arbetar olika yrkesgrupper med olika arbetsuppgifter och därmed olika mycket inflytande. Begravningsgudstjänsten kan ses som ett eget fält med flera inblandade: präst, kyrkomusiker, begravningsentreprenör, vaktmästare, anhöriga och begravningsgäster. Alla har ett inflytande på ritens, som indirekt även påverkas av exempelvis florister. Prästen har en given roll som ledare för begravningsgudstjänsten och därmed kan även makten över vad som sker uppfattas ligga hos prästen. Detta stämmer dock inte alltid med verkligheten, eftersom det har utvecklats en struktur där begravningsentreprenören ansvarar för vissa delar av ritens. Ibland innebär detta att begravningsentreprenören till relativt stor del kan påverka upplevelserna av ritens.

En tafflig insats av en präst kan exempelvis uppvägas av att begravningsentreprenören hjärtligt hälsade gästerna välkomna, att de anhöriga rekommenderades ha ett foto av den avlidne på kistan tillsammans med en favoritbok, att begravningsentreprenören satte ut 48 små ljus, ett för varje år den avlidna fick leva, och att favoritmusiken spelades. På samma sätt kan upplevelserna av en begravning där en engagerad

präst gjorde ett bra arbete grumlats av att blommorna i kistdekorationen var halvvisna, solisten spelade falskt, begravningsentreprenören gick fram och sa några stela tackord, bärarna höll kistan snett och på agendan var den avlidnes namn felstavat. I båda fallen påverkades ritens förmodligen av begravningsentreprenörens arbete minst lika mycket som av prästens.

Generellt sett är fördelningen av arbetsuppgifterna mellan präster och begravningsentreprenörer inget som församlingarna ser som hot. Få församlingar verkar vilja överta begravningsentreprenörernas arbete vid begravningsgudstjänsterna. Ändå är det allt för enkelt, anser jag, att enbart se arbetsuppgifterna som komplement till varandra. Att «begravningsentreprenören sköter det praktiska och prästen det liturgiska» bottnar i en grundsyn på ritens som inte överensstämmer med verkligheten.

Såväl prästen som begravningsentreprenören har ett intresse av att begravningsgudstjänsten ska bli en positiv upplevelse för de anhöriga. Hur de ska nå målet är de dock inte överens om. Dagens situation, med relativt få samtal mellan yrkesgrupperna och utan några gemensamma strategier för hur man ska möta de efterlevandes behov och önskingar, innebär oundvikligen en konkurrenssituation. De uttryck av missnöje som framkommit i studien visar på konflikter i mötet mellan yrkesgrupperna. Hittills har de konflikter som uppstått fått lösas inom de givna ramarna för begravningsgudstjänsten, men i framtiden är det möjligt att andra lösningar erbjuds. Begravningar ordnade av begravningsbyrån kan bli ett alternativ, församlingsdrivna begravningsbyråer ett annat.

Litteraturförteckning

- Aggedal, Jan-Olof 2003: *Griftetalet mellan trostolkning och livstydning. En pastoralteologisk studie*. Lund, Arcus.
- Bremborg, Anna Davidsson 2002: *Yrke: begravningsentreprenör. Om utanförskap, döda kroppar, riter och professionalisering*. Lund.
- Dahlgren, Curt 2000: *När döden skiljer oss åt. Anonymitet och individualisering i dödsannonser: 1945–1999*. Lund.
- 2002: «Dödens semiotik. Gravstenen som odöd-
lighetens medium» i C. Dahlgren m.fl. (red.) *Religion och sociologi — ett fruktbart möte*. Religio 55. Lund, Teologiska institutionen, Lunds universitet.
- Døving, Cora Alexa 1995: *Gravferd, en praksisstudie av profesjoner i forbindelse med død i Oslo*. Hovedoppgave, stencil. Institutt for samfunn og kulturstudier avdeling religionshistorie, Universitetet i Oslo.
- Edman, Johan 2001: *Stadsplanering som professionellt verksamhetsfält. En studie av yrkesgrupper och deras arbete*. Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis.
- Evertsson, Anna J. 2002: «Gå vi till paradiset med sång». *Psalms funktion i begravningsgudstjänster*. Lund, Arcus.
- FörbundsInfo 3/2002*. Svenska Kyrkans Församlingsförbund.
- Gustafsson, Göran 1998: «Begravningsamtalen — en studie av kyrklig praxis under 1900-talet» i *Begravning*, s. 129–162. Svenskt gudstjänstliv, årg. 73/Tro & Tanke 1998:6. Uppsala, Svenska kyrkans forskningsråd.
- 2000: «Begravningen — en skärningspunkt mellan stat, marknad och civilt samhälle». *Tidskrift för kirke, religion, samfunn* 13(1), s. 37–49.
- 2001a: *Begravningsred på 1990-talet. Materialredovisning och resultatöversikt*. Lund.
- 2001b: «Svenska kyrkan 1999 och 1927» i M. Skog (red.) *Det religiösa Sverige. Gudstjänst- och andaktsliv under ett veckoslut kring millenieskiftet*. Örebro, Libris.
- 2003: *När det sociala kapitalet växlas in. Om begravnings- och deltagandet i begravnings-
Lund*.
- Hockey, Jenny 1996: «Encountering the 'reality of death' through professional discourses: the matter of materiality». *Mortality* 1(1), s. 45–60.
- Howarth, Glennys 1996: *Last Rites. The Work of the Modern Funeral Director*. Amityville: Baywood Publishing Company.
- Hänt i månaden februari 2001*. Stencil. Sveriges Begravningsbyråers Förbund.
- Høeg, Ida Marie, Harald Hegstad & Ole Gunnar Winsnes 2000: *Folkekirke 2000. En spørreundersøkelse blant medlemmer av Den norske kirke*. Rapport fra Stiftelsen Kirkeforskning. Oslo, KIFO.
- Parsons, Brian 2003: «Conflict in the context of care: an examination of role conflict between the bereaved and the funeral director in the UK». *Mortality* 8(1), s. 67–87.
- Rappaport, Roy A. 1999: *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Reimers, Eva 1999: «Döden och identiteten. Gravar och begravnings- och kulturrell kommunikation». *Kulturella perspektiv* 1/99, s. 39–52.
- Åhrén Snickare, Eva 2002: *Döden, kroppen och moderniteten*. Stockholm, Carlssons.
- Åkesson, Lynn 1997: *Mellan levande och döda. Föreställningar om kropp och ritual*. Stockholm, Natur och Kultur.

Summary

Funeral directors and priests — do they complement each other or do they compete? Based on field studies at funeral directors' and a survey among priests in the Church of Sweden, conflicts between the two parts are analyzed. The funeral directors mainly complain about the availability of the priests, while the priests think that too many decisions concerning the funeral service are made at the funeral directors'. The funeral directors seem to have acquired a larger and more important role than before.

Today a division of the work concerning the funeral is made where the funeral director is responsible for the practical part, and the priest for the liturgical — something that can be seen as a complement of each other. This view can be strongly criticised from a scholarly view. Acts, music, words and props together form the rite. At conflicts this becomes evident. The parties turn out to be rivals on the field that the funeral service constitutes.